

Dísz-funkciók: irodalmi társaságok a 20. század elején

Kálmán C. György

1.

Az itt következő szöveg az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében készülő három kötetes magyar irodalomtörténeti kézikönyv előtanulmányának készült. A feladatot, beismerem, csak részben oldottam meg: a konkrét irodalomtörténeti esemény- és adat-összegzésnél jobban érdekelt az irodalmi társaságnak mint intézménynek a szerkezete, változó funkciója, az irodalmi élet szereplőinek viszonya ezekhez, s csak valami általános látkép felvázolására vállalkoztam. Szerencsére időközben elkészült Szénási Sándor kiváló tanulmánya (még csak kéziratban), ami nagyjából fölöslegessé teszi az én írásom irodalomtörténeti próbálkozásait. A dolgozat abban a szellemben készült, ami a kézikönyv célkitűzéséből adódik: a művelt, de az irodalomtörténet dolgaiban csak átlagosan tájékozott nagyközönséget akarjuk megszólítani (ahogyan egymás között emlegetjük: „a középkorú urológust”), ezért kevés a lábjegyzet, szakirodalmi hivatkozás, és talán a pontosság rovására is menő érthetőbb, lazább megfogalmazást részesítettem előnyben.

2.

„Ismét egy halhatatlanságért pályázó fűzfaköltő. Impotens, kérődző, dönögő, lelketlen, ócska, rímes semmiségek. Lásd: az Akadémia hivatalos költőit. Lásd: a Kisfaludy- és Petőfi Társaságot. Elképed az ember, hogy ma még ilyen verseket írnak.”¹

Így ír Ady egy mára joggal elfeledett költőről,² a huszadik század elején, alig több mint két évtizeddel később pedig Babits úgy emlékezik meg a Kisfaludy Társaságról a *Halálfiában*, mint ami „vén samarakból áll”.³

Az irodalmi társaságok története a tizenkilencedik század elejétől legkésőbb Ady koráig igazi hanyatlástörténet. A társaságok elveszítették jelentőségüket és presztízsüket – míg más tekintetben új funkciókra tettek szert, és befolyásuk növekedett.

Miért alakulnak, és mit csinálnak az irodalmi társaságok? Induljunk ki egy durva meghatározásból, csak azért, hogy azután módosítsuk, pontosítsuk, finomítsuk, kiegészítsük, és közelebb kerüljünk a 20. század elejének irodalmi társaságaihoz.

¹ Ady Endre: Tristia. In: Ady Endre összes prózai műve. <http://mek.oszk.hu/00500/00583/00583.pdf> (Eredetileg: Budapesti Napló 1906, máj. 13.)

² Várkonyi Farkass Béláról van szó (1884-1961), és az ő Tristia c. kötetéről (Budapest, Műszaki ny., 1906).

³ Babits Mihály: Halálfiái. (Ó, vidám kamaszkor! fejezet, 7. rész.) Kritikai kiadás: Budapest, Argumentum, 2006.

Az irodalmi társaságok célja és programja három elemből áll: *egyrészt* arra szolgálnak, hogy olyanokat tömörítsenek, akik hasonló értékrendet vallanak, ízlésük közel áll egymáshoz. Ha nem is céljuk és programjuk szerint, de eredményüket tekintve ez azt is jelentheti, hogy bizonyos kritikai-interpretációs elvek és gyakorlatok (vagy az alkotást meghatározó elgondolások) kialakulhattak, megvitatták őket, megszilárdultak – és alkalomadtán nyilvánosságra is kerültek. *Másrészt* ezek a társaságok érdekvédelmi szervezetek, amelyek akár a tagoknak (íróknak, kritikusoknak, irodalomközvetítőknak), akár a társaság centrumába állított irodalmi szövegeknek (forgalmazásuknak, értelmezésüknek) az érdekeit védik. Voltak olyan társaságok, amelyek kifejezetten bizonyos szövegek (szerzők) publikálásának elősegítését tűzték ki célul (még ha később e célok megváltoztak is). *Harmadrészt* a társaság piacot kíván szerezni akár saját tagjainak, akár a középpontba helyezett szövegek számára, vagy a piacon kívánja minél jobban terjeszteni a tagok (vagy bizonyos kiemelt szerzők) szövegeit. Ennek különösen fontos eszköze a sajtó – vagy a társaság maga hoz létre folyóiratot (évkönyvet, kiadót, stb.), vagy egy már meglévő orgánum (kiadó) köré szerveződik, hogy annak munkáját s egyben a tagok (vagy protezsáltjaik) piacra jutását segítse.

Ezzel a meghatározással az egyik alapvető probléma talán az lehet, hogy a második és a harmadik pont nem válik szét élesen. Mégis érdemesnek látszik ezt a különbséget fenntartani, mert hol az egyik, hol a másik elem válik hangsúlyosabbá, és ez korszakonként (vagy társaságonként) eltérő mintázatot mutat.

Fontos szempont továbbá, hogy a három fő elem (megléte vagy egyikük-másikuk hiánya, esetleg más elemek megjelenése) mellett azt is figyelembe vegyük, hogy mi a társaság *deklarált* célja, és mi a *valóságos* működésének jellege – ezek nem mindig esnek egybe. A Kisfaludy Társaság nagyon hamar egészen más tevékenységeknek kezdett neki, mint eredeti célja volt;⁴ a Petőfi Társaság éppen a Kisfaludy Társasággal szemben, annak (fiatalosabb, haladóbb) ellenpólusaként jött létre (ezt tükrözi a névválasztás is), és ugyan mindvégig a középpontba állította Petőfit, de egyáltalán nem ez volt működésének a lényege. Továbbá korántsem mellékes szempont, hogy egy társasághoz való csatlakozás milyen lépésnek számít az adott pillanatban és kontextusban: többnyire az író (alkotó) saját *elhelyezkedését* (pozicionálását) szolgálja,⁵ ekként juttatja kifejezésre (vagy erősíti meg) az író kapcsolódását egy csoporthoz (annak irodalomfelfogásához, értelmezési elveihez, kánonjához, politikai állásfoglalásához, stb.). Ez egyszerre szól a csoportnak magának, vagyis a szűkebb szakmának, az írók közösségének – és a nagyközönségnek, amely hozzáteszi ezt a társasághoz-tartozást az íróról alkotott képhez (ami pedig az értelmezést befolyásolhatja). És a társaság egyes tagok felvételével maga is jelzést ad (befelé,

⁴ A Társaság történetéhez l. Fischer Vilmos: A Kisfaludy Társaság története a szabadságharcig, Budapest, Dunántúli Egyetemi ny., 1928, és Kéky Lajos: A százéves Kisfaludy Társaság. Budapest, Franklin Társulat, 1936.

⁵ Habár itt elegendő a szó legköznapiabb jelentésére gondolnunk, a pozícióról, a pozíció-foglalásról l. bővebben: Pierre Bourdieu: Les Règles de l'art. Paris, Seuil, 1992.

a tagság, és kifelé, a nagyközönség számára) saját értékeiről, orientációjáról, preferenciáiról.

Még egy különbségtételre érdemes odafigyelni. Vannak alkalmilag, vélelenszerűen, bizonyos külső körülmények hatására létrejövő társaságok, és olyanok, amelyeknek léte és működése alapvetően a résztvevők szándékán múlik. Vannak továbbá olyanok, amelyekhez csaknem lehetetlen csatlakozni, s amelyek működéséről a szélesebb közönség aligha értesül – mások a tagság és a megmutatkozás szempontjából is sokkal nyitottabbak. Példának vehetjük a középiskolák irodalmi önképzőkörét (vagy a diákszínjátszást, az iskolai költői versenyeket, stb.), amelyeknek hatása egy-egy író, költő munkásságára kétségkívül nagy volt (Csokonaitól Kosztolányiig rengeteg példát mondhatnánk)⁶, de ezek a „társaságokat” összetételüket tekintve a vakvéletlen hozta létre, és az e keretek között alkotott szövegek (ahogyan a társaság maga sem) nem váltak részeivé az irodalom forgalmazásának. Ezek tehát külön tárgyalást érdemelnek, ahogyan például a Négyessy-szeminárium is – tudjuk, hogy hány kiváló író-költő számára jelentett meghatározó élményt a pesti bölcsészakadémiának ez a jeles intézménye, de ez sem nyílt, sem nyilvános nem volt;⁷ nem alábecsülve ezek jelentőségét, az irodalmi társaságok fogalmába aligha tartozhatnak bele. Ahogyan óvatosan sorolhatók csak ide a 19. század második felétől (de talán már a 48-as Tízek Társaságától) fogva létező kávéházi asztaltársaságok is.

4.

A társaságok funkciójában az igazi változás valószínűleg akkor következik be, amikor az irodalom (alkotása és terjesztése, értelmezése egyaránt) professzionalizálódik. Maguk az irodalmi társaságok nyilván az ókortól eredeztethetők – ha mindenféle informális szerveződést efféle társaságnak tekintünk; ezek azért jöttek létre, hogy elősegítsék a művészi alkotást, megvitassák az elkészült műveket – végeredményben tehát a fenti első cél volt az, ami köré (aminek érdekében) csoportosultak. Annak a számára nyújtottak terepet és adtak többé-kevésbé formális kereteket ezek a társaságok, hogy diskurzus folyhassék az irodalom, az irodalmi érték, az irodalom tárgya, a megfelelő irodalmi kommunikáció stb. mibenlétéről – hogy valami közös ízlés, értékrend, irodalomról való gondolkodás alakulhasson ki. A reneszánsztól fogva voltak különféle irodalmi akadémiák; az irodalommal (és persze grammatikával, filozófiával, és más humaniorákkal) foglalkozó (tudós) társaságok története Európában a reneszánsz óta folyamatos. Amennyiben a 19. századtól kezdve megalakuló polgári csoportosulások különböznek ezektől, az részint a tagság

⁶ L. pl. a Kosztolányi-levelezés első kötetének most megjelent kritikai kiadását (Buda Attila, szerk. Kosztolányi Dezső levelezése. I. 1901-1907. Pozsony, Kalligram, 2013), amelyben a későbbi nagy költő igen sokat foglalkozik az önképzőköri ügyekkel.

⁷ A Négyessy szemináriumról l. pl. http://hu.wikisource.org/wiki/Négyesy_órák.

szociológiai összetétele (amennyiben például immár nem származási előjogok, hanem elsősorban érdeklődés, rátermettség, hozzáértés szerint válogatódott ki a résztvevők köre), részint pedig a professzionalizmus és a piac megjelenése. Az irodalmi alkotás, ennek (és más szövegeknek) megvitatása és mindezek közzététele ugyanis (eleinte keveseknek, később löbbeknek) egzisztenciális kérdéssé vált, a piac körülményei között kellett a szöveg-előállításnak és -terjesztésnek megállnia a helyét, a társaság tagjai és a hozzá fordulók egyre inkább anyagi biztonságot, támogatást, piaci segítséget reméltek a társaságtól.

A 19. század első felében megalakuló irodalmi társaságok⁸ jelentősen különböznek mind a pár évtizeddel később megalakulóaktól, mind pedig azoktól, amelyekkel napjainkban találkozunk – noha ma is vannak olyanok, amelyek bizonyos elemeikben az akkoriakhoz hasonlatosak. Kezdetben olyan informális baráti körökről beszélhetünk, amelyeket egy-egy nagy irodalomszervező (nálunk mindenekelőtt Kazinczy)⁹ alakított ki maga körül; s voltak olyan esetek, amikor folyóiratok (vagy egyéb intézmények: színház, múzeum, stb.) álltak e körök középpontjában (pl. Erdélyi Múzeum Egyesület).

A társaságok tevékenysége az eszmecserén kívül gyakran pénzszerzés és -elosztás (jutalmazás) volt – és olykor éppen a tehetősebb tagok ajánlottak fel a kör centrumában álló cél érdekében kisebb-nagyobb összegeket, valamint a befolyt adományokból működteték lapot, publikáltak könyveket, segítettek intézményeket, adtak díjakat. Nagyon kevesen éltek ebben az időben irodalomból (vagy akár könyv- vagy lapkiadásból, szerkesztésből, kritikából) ezért sem az érdekvédelemnek, sem a piaci támogatásnak nem volt különösebb jelentősége (bár meg-megjelent a társaságok tevékenységében). Még a 19. század végén is azt állapítja meg György Aladár, hogy a Kisfaludy Társaság 57 tagja közül csak nyolc, a Petőfi Társaság 59 tagja közül csak tizenkettő élt kizárólag irodalmi munkásságából.¹⁰

5.

Lássuk először, milyen társaságok alakultak a 19. században, amelyek a 20. század elején is működtek még.

A Magyar Tudós Társaság, amely 1825-ben jött létre, és ami csakhamar Magyar Tudományos Akadémiává vált, nem nevezhető irodalmi társaságnak; mégis érdemes ide sorolni, mert a kezdet kezdetén a legkiválóbb írók vettek részt benne. Az Akadémiának ekkor (és egészen 1945 utánig) voltak író tagjai is; az elsők között Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Vörösmarty, Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey, Toldy, majd Arany, Kemény és Eötvös. Az Akadémia részint

⁸ Vö. pl. Thimár Attila: Az irodalmi intézményrendszer kialakulása Magyarországon. Villanyspenót. <http://www.villanyspenot.hu/?p=szoveg&n=12229>

⁹ A Kazinczy-körrel l. pl. Tóth Orsolya: A mulandó és a múlhatatlan. Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjainak diszkurzív határaitól. Budapest, Ráció Kiadó, 2009.

¹⁰ Szabolcsi Miklós (főszerk.): A magyar sajtó története. II/2. (1867-1892) Budapest, Akadémiai, 1979, 265.

világos célkitűzéseivel, állátható tagsági és adminisztrációs rendszerével példamutató lehetett a században alakuló irodalmi társaságok számára, sőt egy időben a forradalom után bizonyos funkciókat át is vett: az irodalmi alkotások létrehozásának ösztönzését és honorálását a támogatók lényegében az Akadémiára bízta. Noha nem mondható, hogy sok fontos szöveg éppen az akadémiai irodalmi pályázatok ösztönzésére jött volna létre, vagy hogy a jutalmazások a legkiválóbbakat érték volna el, mégis központi irodalmi intézményként funkcionált a díjak rendszere. Kiegészítője, olykor egyenesen pótlója volt az irodalmi életnek; szimulálta és stimulálta azt.¹¹ A Petőfi Társaság is egy darabig az Akadémia infrastruktúráját használta; és az Akadémia tekintélye átsugárzott mintegy az író-tagokra is – még ha számos későbbi tag irodalmi elismertsége korántsem volt fogható az elődökéhez.

A Kisfaludy Társaság 1836-ban alakult, deklarált célja szerint Kisfaludy összes művének kiadására és emlékművének felállítására. Többek között Toldy Ferenc, Bajza József, Vörösmarty Mihály voltak az alapítók, és csakhamar újabb feladatokat tűztek ki: pályadíjakat osztottak (1837-től), szorgalmazták Shakespeare műveinek és a magyar népköltészet gyűjteményének kiadását, és olyan tagokat választottak maguk közé, mint Jósika Miklós, Kölcsey Ferenc, később Gyulai Pál, Erdélyi János, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Toldy Ferenc, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert. Évente közgyűlést, havonta felolvasó ülést tartottak. Évkönyvet adtak ki, könyvsorozatokat is indítottak: a Széptani Remekírók és a Külföldi Regénytár címűeket.

Jóval később, 1876-ban alakult – voltaképpen a Kisfaludy Társasággal szemben, annak ellensúlyaként – a Petőfi Társaság; elnöke volt Jókai (1876-1904) és Herczeg Ferenc is (1904-1920). Amellett, hogy szándéka szerint a Petőfi-kutatás és -kultusz központja volt, díjakat osztott, könyveket adott ki, és felolvasásokat szervezett. A 20. század elejétől már elég kevés jelentősebb író volt csak tagja: Babits, Gárdonyi, Mikszáth, Móra, Petelei, Szép Ernő, Tolnai Lajos, Tömörkény.

A kisebb jelentőségű társaságok közül említésre érdemes a Dugonics Társaság (Szeged, 1892), amelynek ötven tagja volt, és titkára volt Tömörkény és Móra is; a Janus Pannonius Társaság (Pécs), a Csokonai Kör (Debrecen, 1890); a Szigligeti Társaság (Nagyvárad, 1899) – ennek Ady is tagja volt, részt vett felolvasó-üléseken is; a már említett Erdélyi Múzeum Egyesület (vagy Egylet) (Kolozsvár, 1859); valamint az Erdélyi Irodalmi Társaság (Kolozsvár, 1888).

6.

Mindezek a társaságok, ide értve az Akadémiát is, legkésőbb a 20. század elejére a modern irodalom számára idejétmúlt, érdektelen, gyakran egyenesen ellenséges szervezetek voltak. Igaz ugyan, hogy az új irodalom néhány

¹¹ Vö. korábbi írásommal: Az Akadémia irodalmi pályázatairól (1857-1867). In: Németh G. Béla, szerk. Forradalom után - kiegyezés előtt. Budapest: Gondolat, 1988, 151-174.

reprezentánsa egyikben-másikban szerepet vállalt (vagy legalábbis tag volt), de a közvélekedés igencsak negatív volt velük szemben.

Vonzó és nem is teljesen megalapozatlan magyarázat volna az irodalmi társaságok eljelentéktelenedésére, konzervativizmusára, olykor egyenesen nevetségessé válására a személyi összetétel megváltozására hivatkozni. (Tudniillik arra, hogy sok gyengébb író és kritikus került be a társaságok felső vezetésébe, hogy többségbe kerültek azok, akik elmaradott eszményeket képviseltek.) Ez bizonyára igaz, de legalább ilyen fontos ennek a fordítottja: a társaságok funkcióváltozása (vagy éppen: a változó körülmények ellenére a régi funkciókhoz való ragaszkodás) maga irányította (ha tetszik: deformálta) a bennük résztvevők viselkedését. Tehát: strukturális okok és nem (vagy nemcsak) személyiek vezettek a társaságok hanyatlásához.

Ezek közül hármat érdemes kiemelni. Az egyik: a társaságba tömörülés diszkreditálódása az individuális önépítés etoszával szemben; a másik az irodalom közvetítésének és piacának megváltozása; a harmadik az irodalompolitika megjelenése. Ez a három tényező erősen meghatározta a társaságok funkcióit, és ezek vezethettek végérvényes hanyatlásukhoz.

1. Nézzünk először az első lehetséges magyarázatot a századelőn megnyilvánuló idegenkedést minden formális csoportosulástól, ami az individualizmussal, a modern művészet egyéniség- és eredetiség-kultuszával függ össze. Csáth Géza a *Holnap*-antológia megjelenése idején írja:

„A Holnapék nem a Kisfaludy Társasággal, az Akadémiával, a petőfistákkal találták magukat szemközt, hanem a modern írókkal. Azokkal, akikre mint fegyvertársakra számíthattak... A modern irodalom jelszava az individualizmus. A XX. század művészi szelleme az *egyéniiséget* tette mindenekfölötti mértékké.... A Holnapék táborba kelése, zászlókitörése pedig félig-meddig a művészi individualizmus jelszavának föladását reprezentálja.”¹²

Magyarán: ellentmondás feszül a mozgalmi (vagy akár társasági, csoportosulási) elv és az elkülönülő, mindenki mástól különböző egyéniség elve között. Ugyanezzel a problémával kerül szembe egy évtizeden belül az avantgárd mozgalom amely tábort épít, miközben minden uniformizálás létjogosultságát kétségbe vonja.¹³ Mindenesetre a kor atmoszférája a már meglévő, bevett, hagyományosan kialakított csoportosulásokat legalábbis gyanússá tette a művészek új generációja számára. Voltak kávéházi asztaltársaságok (a maguk módján elég zártak), voltak olyan irodalmi lapok, amelyek magukhoz vonzották

¹² Csáth Géza: A Holnap. (1908) In: Csáth Géza: Írások az élet jó és rossz dolgairól. Kritikák, cikkek, karcolatok. (Szerk. Dér Zoltán.) Szabadka, Szabadkai Munkásegyletem Intézet, 1975, 70-72.

¹³ Erről l. pl. Kappanyos András: Tánc az élen. Budapest, Balassi, 2008.

az alkotókat (persze a *Nyugat* és Kassák lapjai a legfontosabbak, de a kevésbé jelentős és rövid életű lapoknak is volt egymással szoros kapcsolatot tartó szerzőgárdájuk), és voltak (még a *Nyugat* köréből is), akik szerepet vállaltak egyik-másik bevett irodalmi társaságban – de a formális társaság megalakítása, a konvencionális struktúra működtetése nem illett bele a modernség elképzelésébe. Erre az időre úgy festett, hogy a (formális) társaságba *tagozódás* a kevésbé tehetségesek, a gyengék, a maguk tehetségét megmutatni képtelenek menedéke, akiknek a csoport védelmet és támogatást nyújt – míg az elkülönülés, a különállás a modern művész igazi természete. Ehhez bizonyára hozzájárult a terepen meglévő irodalmi társaságok személyi összetétele (s annak a modern írók számára kissé gyanús mivolta) is; de még ha csupa vitathatatlan tehetség lett volna is a társaságok színe-java, a struktúra maga akkor sem igen számíthatott volna az új irodalom rokonszenvére. Ismét egy Ady-idézet:

„Igen? Az egész világot a Jövő érdekli? Minket azért sem. És mindenütt a Múlt, a Volt kultuszát hirdetik az országban. Természetes, hogy a Kisfaludy Társaság sem maradhatott el a Volt apostolai közül. Hát csak tegyenek is meg mindent nemes magyar uraink, hogy ezt az országot alaposan kiközösítsék a kultúremberiség életéből.”¹⁴

Babits pedig még csaknem húsz évvel később is így ír:

„Tudjuk, hogy az írónak, mikor ír, egyedüliségében van az ereje, s a Társaság minden beleszólása abba inkább bénítja, mint segíti. S meglévő irodalmi társaságaink nem adtak oly példát, mely alkalmas lett volna aggodalmainkat eloszlatni. Az irodalom elhivatalosodottságának, klikk-beszerveződöttségének átkát melyik nemzedék érezte annyira a maga bőrén, mint a miénk?”¹⁵

De nemcsak a modernek utasították el az avított társaságokat, hanem a csoportosulások – minthogy eleve bizonyos hagyomány megőrzésére jöttek létre, s így a konzervativizmus mintegy előre beléjük volt kódolva – igen nehezen, alig fogadtak be olyanokat, akik a művészi-irodalmi megújulást követelték. A hagyomány megőrzése számukra azt is jelentette, hogy az irodalmi eszmények mozdíthatatlan, örök, az új törekvésekkel szemben mindig ellenálló normák. Vagyis a hagyományokhoz való ragaszkodás egy idő elteltével valamennyi társaságban megcsontosodott, bornírt és a modern irodalommal szemben ellenséges nézetek uralmához vezetett.

¹⁴ Ady Endre: Jegyzetek a napról. Budapesti Napló 1906. február 13. In: Ady Endre publicisztikai írásai. 2. Budapest, Szépirodalmi, 1977, 279.

¹⁵ Babits Mihály: A Vörösmarty Akadémiáról. *Nyugat* 18(1925), 8-9. sz. (máj. 16.)

Mégis: míg ezek a társaságok a konzervativizmus bástyáivá váltak, éppen hagyományőrzésükben még egyes modern alkotók számára is vonzóak lettek. Babits például így érvel:

„Hát ha úgy volna is! ha valóban kívánnám s akarnám, hogy abban a társaságban üljek, melyben Vörösmartynak s Aranynak széke volt! nem volna-e erre a kívánságra is jogom? nem volna-e inkább az az egészséges és természetes, ha a magyar költő kívánatosnak érezné s szégyen nélkül kívánhatná a helyet, melyet tradíciói szinte kijelölnek neki, mint ahogy Zola és Anatole France nem resteltek kilincselni az Akadémia tagságáért!”¹⁶

(Érdeemes felfigyelni arra, mennyire 19. századi dikció és retorika veszi itt át az addig higgadtan érvelő stílus helyét Babits szövegében.)

És említsük meg, hogy az ellenkező tendenciára is találunk (nem túl sok és nem túl meggyőző) példát – azaz: a konzervatív társaságok olykor tettek gesztusokat az új, modern irodalom irányában, szerették volna valamelyest integrálni (persze kellő óvatossággal, és idomulást elvárva) az új irodalom alkotóit. Ha nem is a meggyőződés, de a centrális szerep, az összefogó, integráló funkció igénye vezette ezeket a próbálkozásokat.

2. Ami az irodalom-közvetítés és piac szempontját illeti: a 19. század első fele óta, amikor a Kisfaludy Társaság alakult, rengeteg irodalmi lap, irodalmat és kritikát is közlő napilap látott napvilágot, rohamosan fejlődött a könyvkiadás, és a kiadók saját lábukra álltak – nem szorultak rá (vagy nem mindig) a kiadást segítő mecénások (társaságok vagy magánemberek, esetleg a szerzők) támogatására. Egyszerűen szólva – az idő annyiban is elhaladt a társaságok mellett, hogy immár ha nem is főlegessé, de különös zárvánnyá vált a társasági könyv- és folyóirat-kiadás, jutalmazás, felolvasás rendszere. A Franklin Kiadó az 1870-es évek derekától működtette az Olcsó Könyvtár sorozatot, rengeteg klasszikus és kortárs (változó színvonalú) kötetet adva közre, olcsón; a századelő jelentős és modern könyvkiadói mellett (Tevan, Kner) olyan sorozat is indult, mint Gömöri Jenő Modern Könyvtára, és maga a *Nyugat* is indított könyvsorozatot. Mindezek magán (nem társasági) pénzből működtek, és nagy sikerrel. Az új irodalom képviselői a formális felolvasó-ülések helyett új formákat kerestek: a *Nyugat* is, az avantgárdisták is maguk szervezték meg a közönséggel történő találkozás alkalmait, és a színtér a társasági dísztermek helyett a kávéházakba és kabarékba tevődött át. A díjak és jutalmak nemcsak devalválódtak, hanem – s ez az előző ponttal függ össze – az új irodalom képviselői nem is igen pályáztak ezekre. Egy idő múltán pedig megteremtették a

¹⁶ Babits Mihály: A Nyugat és az akadémizmus. Nyugat 23(1930), 3. sz. (feb. 1.)

maguk alternatív rendszerét a *Nyugat* pályázatokat írt ki, 1928 után pedig elkezdték kiosztani a Baumgarten-díjakat.

3. Ami az irodalompolitikát illeti: Karinthy „Irodalompolitika” című írását éppen ezzel kezdi:

„Nekem azért, kedves barátom, addig ne beszélj se a *Nyugatról*, se a Babits-Móricz-Ignotus afférról, se a Baumgarten-díjról, se a Kisfaludy Társaságról, míg meg nem állapodtunk benne, hogy a jövőben milyen fogalmak jelölésére fogjuk használni fenti szavakat”¹⁷

mármint az „irodalom”, „politika” és irodalompolitika” szavakat. Karinthy világosan utal arra, hogy az irodalmi életben zajló viták, a különféle kiemelések (pl. díjak, pozíciók, publikációs előnyök) vagy a társaságba tömörülések (és az oda történő felvételek) ügyei nem tisztán irodalmi, hanem hatalmi viszonyokkal és végső soron politikával átítatott, hatalmi és politikai megfontolásoktól befolyásolt ügyek. Korábban az állam (és az egyház) alapvetően két eszközt használt az irodalom kordában tartására: a cenzúrát és az (iskolai) kanonizálást. Vagyis: amikor azt érzékelte, hogy egyes irodalmi szövegek (vagy egyes értelmezések) szembekerülnek az általa támogatott értékekkel, egyenesen fenyegetőek arra nézve, vagy éppen nem illeszkednek azokhoz (túlságosan furcsák, idegenek, „érthetetlenek”, „zavarosak”, stb.) akkor nyúlhatott a cenzúra eszközéhez. Betilthatta a szövegek forgalmazását, még a nyilvánosságra hozatal előtt megakadályozhatta, hogy a szöveg publikus legyen, vagy utólag pert indíthatott a szerző (vagy a szerkesztő, kiadó) ellen. Az irodalmi szövegek kánonjainak egyike, az iskolai szövegválogatás (valamint az ezekhez fűzött értelmezések) kánonja állami (és egyházi) monopólium volt – ez volt az irodalompolitika (az irodalomirányítás) másik eszköze: bizonyos szövegek kötelező elsajátítása, és ezek megszabott, előírt értelmezése megfelelően indoktrinálta a felnövekvő nemzedékeket, és ily módon a politikai vezetésnek megfelelő eszmények beépülését (végső fokon: a világ megfelelő értelmezését) biztosította.

Ez két hathatós eszköz volt, amelyek csak a 20. század második felében bővültek ki az „irányított irodalom”¹⁸ könyv- és folyóirat-publikálási, szereplési, terjesztési és értelmezési korlátozásaival. Viszont éppen az irodalmi társaságok, amelyek az irodalmi élet fontos tényezői voltak, azt a lehetőséget kínálták a politika számára, hogy mintegy beépülve ezekbe, igyekezzen a maga szándékai szerint befolyásolni ezt a területet. Nem kifejezetten pártpolitikai célokról volt itt

¹⁷ Karinthy Frigyes: Irodalompolitika. In: Karinthy Frigyes. *Idomított világ*. 1. Budapest, Szépirodalmi, 1981, 25-30. (Eredetileg: *Pesti Napló*, 1930. feb. 2.)

¹⁸ Ezzel a Veres András szerkesztésében megjelent könyvsorozatra utalok (Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet – Argumentum Kiadó, 1990-2002).

szó, hanem inkább ideológiákról: a hagyománytisztelet szembeállításáról a felforgató, modern eszméssel; a tekintély primátusáról a szépséggel szemben; a könnyű befogadhatóságról az újítással, az önálló értelmezéssel, a botrányal szemben. Az irodalmi társaságoknak pedig, párhuzamosan azzal, hogy jelentőségük egyre csökkent, szükségük volt egy másfajta presztízsrre is – ezt találták meg a hatalom közelségében. Az elveszőben lévő tekintély így helyettesítődik egy másfajta respektussal – a politikai hivatalosság közelségével, alkalmankénti támogatásával, és a politikusok és az irodalmi élet résztvevői közötti személyi átfedések jótékony hatásával.

Így azután a század elejétől fogva egyre több olyan ember lesz az irodalmi társaságok tagjává, s kerül vezető pozícióba, aki nem (vagy nemcsak, vagy nem elsősorban) az irodalmi életben vívta ki magának az elismerést, hanem jó politikai kapcsolatokkal rendelkezett. A főrendiházi tagság persze az irodalmi életben betöltött szerepéért járt ki Gyulai Pálnak, Beöthy Zsoltnak, Rákosi Jenőnek, de egyúttal a politikához való közelséget is biztosította – csakúgy, mint Pekár Gyulának (országgyűlési képviselő, majd államtitkár és miniszter), Hegedüs Lórántnak (bankvezér, GYOSZ-elnök, miniszter), Apponyi Albertnek (miniszter, képviselő, belső titkos tanácsos). Ezek a kettős (vagy többes) szerepek mindaddig informális kapcsolatot jelentettek kultúra és politika között, amíg az ellenforradalmi rendszerrel meg nem jelenik maga a kultúrpolitika: ez talán Kornis Gyula nevéhez (az 1920-ban kiadott *Kultúrpolitikánk irányelvei* c. füzetéhez)¹⁹, majd a Klebelsberg-féle kultuszminisztérium tevékenységéhez köthető.

A kultúrpolitika tehát egyrészt szövetségesre lelt a társaságokban, másrészt viszont ez halálos ölelésnek bizonyult a társaságok komolyságát tekintve. Az irodalmi vagy tudományos színvonalnak látványosan rovására ment az összetétel ilyen változása, és a nacionalista-konzervatív eszmények egyeduralma tökéletesen elidegenítette az új írónemzedéket.

7.

Az irodalmi társaság mint intézmény konzervativizmusa, merevsége, idejétmúlt mivolta szemben a modern irodalom lazább, könnyedebb, újító és folyton alakuló szervezettségével kissé csalóka kép, aminek fenntartása és erősítése az új irodalom mozgalmainak érdeke volt: mert a kávéházak, az informális csoportosulások a hagyományosabb, konzervatívabb irodalmi körökben is jelen voltak – elég a Rákosi Jenő nevéhez köthető Kávéforrásra vagy az Othon Körre gondolni (1891-től). Ezek is részesei voltak a publikációk és általában az irodalmi élet szervezésének és befolyásolásának, noha közvetlen jutalomoztó vagy finanszírozó szerepük nem volt. A modern irodalomnak azonban olyan céltablára volt szüksége, amelyben a hatalom megfogható, hivatalos, és összekapcsolódik az anyagi hatalommal is.

¹⁹ Kornis Gyula: *Kultúrpolitikánk irányelvei*. Budapest, Athenaeum ny., 1921.

A csendes viszolygáson és a jól látható távolságtartáson kívül három olyan esemény érdemes az említésre, amely az irodalmi társaságok és a modern irodalom konfliktusát nyíltan (és nyilvánosan) meg is mutatta. Az első Beöthy Zsolt és Ignotus összecsapása volt. Beöthy a Kisfaludy Társaság egyik ülésén 1908-ban „Irodalmi forradalmaink” címmel tartott elnöki megnyitót, s „a nemzeti lélektől való elszakadást” vetette a modernek szemére, és a forrongó, új magyar irodalomban „aggodalomkeltő vonásokat” vélt fölfedezni.²⁰ Erre válaszolt Ignotus a *Nyugat*ban, és nevezte a Beöthy-féle támadást „perzekútor-esztétikának”.²¹ A második erőteljes lépés a rövid életű Vörösmarty Akadémia megalakítása volt, 1918-ban ennek első elnöke Ady volt, alelnöke Móricz és Babits, a titkár Tóth Árpád, a társaság jogásza Füst Milán. A Vörösmarty Akadémia kifejezetten a modern irodalomra összpontosított volna, a fiatal írókat támogatta volna (pénzzel és publikációs lehetőségekkel), és Magyar Olvasókönyv címmel indított volna sorozatot. A Tanácsköztársaság idején betiltották, 1925-ben Babits kísérletet tett újjáélesztésére, de többé-kevésbé sikertelen maradt. A harmadik látványos konfrontálódás ugyancsak Babits nevéhez fűződik: Berzeviczy Albert (aki az MTA elnöke is volt) a Kisfaludy Társaságban 1927-ben tartott előadást, amelyben cinikusnak nevezte Adyt, és ezt a cinizmust a belőle e „hangot előhívó” tábor tette felelőssé.²² (Az előadás voltaképpen Prohászka Ottokárt és Vargha Gyulát volt hivatva megtámogatni, akik élesen támadták a Kisfaludy Társaság egy tagját, a volt pénzügyminiszter Hegedüs Lórántot, aki egy korábbi beszédét Ady szavaival zárta.) Babits „A kettészakadt irodalom” című írásban válaszolt a *Nyugat*ban (és Schöpflin is, ugyanott)²³: rendkívül konciliáns és a sok tiszteletkört nem nélkülöző replika, amely alapelveiben nem vonja kétségbe az akadémiai elnök mondandóját, és talán túlságosan is sok engedményt tesz neki azt hangsúlyozza, ami a konzervatív-nemzeti irodalomeszményt és a moderneket összeköti. Mindazonáltal élesen elutasítja az Adyt (és a *Nyugat* körét) kvázi nemzetellenességgel és „lelki züllöttséggel” vádoló Berzeviczy álláspontját.

8.

Az irodalmi társaságok század végi század eleji hanyatlástörténete két szempontból érdemel figyelmet. Egyrészt kiválóan jelzi az irodalmi élet szerkezetében beállt változásokat, amely körülmények között egy változásra képtelen (vagy a változást nem óhajtó) szervezet-típus eljelentéktelenedik; így ráirányítja a figyelmet arra, hogy mi és mennyiben változott, ami ezt a súlytalanodást létrehozta. Másrészt érdekes a környezet (jelesen a feltörekvő, új,

²⁰ Beöthy 1908. február 9-én mondta el a megnyitót;

²¹ Ignotus (I-s): Utóirat. (A perzekútor-esztétikáról.) *Nyugat* 1(1908), 4. sz. (február 16).

²² Berzeviczy Albert: Irodalmunk és a Kisfaludy-társaság. *Budapesti Szemle*, 595.sz. (1927 március), 321-328.

²³ Babits Mihály: A kettészakadt irodalom. *Nyugat* 1927, I., 527-539. Schöpflin Aladár: A kettészakadt magyar irodalom. Uo., 605-610.

modern irodalom) reakciója: a merev elutasítástól és gúnytól a nosztalgikus vagy megbékélő elfogadáson át a (mégoly ideiglenes) kiegyezésig. Ez persze csoportosulásonként és egyes szerzőnként is különbözik de a motívumokat és kimeneteleket érdemes számításba venni.